

Original research paper

Received: 07.05.2019

Accepted: 10.01.2020

Mirosław Kisiel

ORCID: 0000-0003-2002-0116

Uniwersytet Śląski

Katowice

miroslaw.kisiel@us.edu.pl

Irina B. Dubrovina

ORCID: 0000-0003-0061-3627

Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M. Drahomanova

Kijów, Ukraina

iradubrovina@ukr.net

**ISTOTA ŚRODOWISKA REFLEKSYJNO-EDUKACYJNEGO
W PROFESJONALNYM PRZYGOTOWANIU NAUCZYCIELI MUZYKI –
KONFRONTACJE POLSKO-UKRAIŃSKIE**

Słowa kluczowe: *przyszli nauczyciele, muzyka, pedagogiczna skuteczność, przygotowanie do zawodu, środowisko refleksyjne i ewaluacyjne, praktyka pedagogiczna*

Wprowadzenie

Współczesne przemiany społeczne, jak również modernizacja edukacji nakładają wymagania względem kompetencji przyszłego nauczyciela, zwracając szczególną uwagę na jego profesjonalizm. Jednym z zadań jednostek edukacyjnych kształcących kadrę pedagogiczno-muzyczną jest podniesienie poziomu przygotowania absolwentów przez formowanie ich zawodowej skuteczności.

Podjmując dyskurs naukowy na temat istoty środowiska refleksyjno-edukacyjnego w profesjonalnym przygotowaniu nauczycieli muzyki, dokonano konfrontacji przemyśleń i doświadczeń naukowych badaczy z wybranych ośrodków akademickich. W poszczególnych częściach pracy omówiono zagadnienia ukazujące nauczyciela jako edukatora i animatora muzyki w szkole oraz doprecyzowano takie terminy, jak: profesjonalizm, refleksyjność i skuteczność własna nauczyciela. Przybliżono także założenia projektowe metodologii prowadzonych badań oraz zaprezentowano wyniki pozwalające na dokonanie stosownych porównań i wyciągnięcie wniosków.

Nauczyciel edukatorem i animatorem muzyki w szkole ogólnokształcącej

Zainicjowane w oświacie przemiany nie wydają się być korzystne dla realizacji ustalonych założeń powszechnej edukacji muzycznej dzieci i młodzieży. Zarówno liczba godzin przeznaczonych na jej obowiązkowe lekcje w szkole, jak i wachlarz propozycji zajęć fakultatywnych oraz ich atrakcyjność nie skutkują wzrostem zainteresowania uczniów muzyką. Obniża się również poziom umuzykalnienia społeczeństwa oraz motywacja do podejmowania aktywności w tej dziedzinie. Wiele powstałych w ostatnich latach raportów (np. stan kultury muzycznej, muzykowanie w Polsce itp.) wskazuje na tendencję spadkową w tym zakresie¹. Podobne spostrzeżenia odnotowane zostały także przez Irinę Dubrovinę w publikacjach ukraińskich².

W oświacie powszechnej edukacja muzyczna nie powinna sprowadzać się tylko do rezultatów, którymi może pochwalić się nauczyciel, dyrektor szkoły, placówka czy kuratorium. Jej istotnym zadaniem jest także wymiar wychowawczy. Muzyka w tym spojrzeniu stanowi nie tylko cel sam w sobie, ale również środek pobudzający harmonijny rozwój osobowości ucznia. Osiągnięcia artystyczne w tym ujęciu są ściśle z nim powiązane, stąd konieczność zachowania równowagi w oddziaływaniu pedagogicznym i stymulującym twórczość³.

Wielu pedagogów, między innymi: Janina Fyk, Jadwiga Uchyla-Zroski, Mirosław Grusiewicz czy Agnieszka Weiner, wskazuje na potrzebę głębokich zmian w edukacji muzycznej. W literaturze pojawiają się sugestie odejścia od tak zwanego modelu nauczania eksternistycznego na rzecz kształcenia intensywnego. Pierwszy rodzaj, czyli nauczanie zrównoważone, zakłada, że wszystkim uczniom w różnorodnych formach kontaktu z muzyką przekazujemy te same rozbudowane treści. Konsekwencją tego typu działań to pobieżne zapoznanie beneficjentów z problematyką muzyczną bez zwracania uwagi na jej szczegółowe postrzeganie przez odbiorców. Drugi rodzaj oddziaływania – kształcenie intensywne – wydaje się być korzystniejszy i możliwy do realizacji. Oparty jest on bowiem na bezpośrednim doznawaniu i praktykowaniu muzyki przy świadomej rezygnacji z niektórych treści nauczania⁴.

Istotne zadanie nauczyciela i szkoły w aspekcie wychowania estetycznego stanowi czynienie starań, aby adresować do uczniów sztukę (w tym muzykę) wartościową i prezentowaną na wysokim poziomie artystycznym. Zadanie specjalisty muzyka to dbanie o to, żeby dzieła muzyczne z tzw. kanonu kultury rodzimej, europejskiej i światowej

¹ Weronika Grozdew-Kołańska, red., *Raport o stanie tradycyjnej kultury muzycznej* (Warszawa: Instytut Muzyki i Tańca, 2014), 46; Andrzej Białkowski, Mateusz Migut, Ziemowit Socha, Katarzyna M. Wyrzykowska, *Muzykowanie w Polsce. Badanie podstawowych form muzycznej aktywności Polaków* (Warszawa: Fundacja na rzecz rozwijania muzykalności Polaków „Muzyka jest dla wszystkich”, 2014), 37.

² Irina B. Dubrovina, „Motyvatsiyna sfera samoosvitn'oyi diyal'nosti vchyteliv muzyky v systemi pislyadyplomnoyi osvity”, w *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya. Zbirnyk naukovykh prats'*, red. Natalia S. Pobirchenko, (Uman: Umans'ky derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Pavla Tychyny, 2012), 123.

³ Janina Fyk, „Przygotowanie nauczycieli do nauczania muzyki w szkole ogólnokształcącej a motywacja prozawodowa studentów”, w *Profil kształcenia nauczycieli muzyki dla potrzeb szkoły ogólnokształcącej: materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w Bydgoszczy w dniach 12-13.06.1996 r.*, red. Eugeniusz Rogalski (Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP, 1997), 117.

⁴ Mirosław Grusiewicz, „Muzyka w edukacji przyszłości”, *Studia z Pedagogiki Muzycznej* 1 (2018): 15.

były obecne w edukacji, a ich forma prezentacji zbliżona została do standardów współczesnej kultury, z którą młodzi ludzie stykają się na co dzień⁵. Cechować powinny je: wysoka jakość techniczna rejestracji i odtwarzania, atrakcyjność przekazu medialnego oraz profesjonalizm wykonania. Dbałość o wizerunek szkolnych zajęć muzycznych sprawia, że stają się one spotkaniami oczekiwanymi przez uczniów, interesującymi i wzbudzającymi pozytywne emocje.

Nauczyciel muzyki w szkole realizuje wiele zadań, są wśród nich: edukacyjne, organizacyjne, animacyjne, artystyczne i popularyzatorskie. Pedagog-artysta staje się istotnym ogniwem wychowania muzycznego, a od jego kwalifikacji muzyczno-pedagogiczno-osobowościowych zależy poziom realizacji zadań programowych z zakresu przygotowania młodych odbiorców do muzyki i przez muzykę⁶.

Obserwacja środowiska oświatowego oraz relacje niektórych badaczy, takich jak: Maria Przychodzińska, Zofia Konaszekiewicz czy Wojciech Jankowski, ukazują zaniepokojenie stanem przygotowania kadry edukatorów muzyki w szkole. Wskazują oni, że trafiają tam jednostki prezentujące odmienny model i poziom przygotowania zawodowego⁷. Prowadzone dyskusje utrzymują, że jest istotne, aby nauczyciel-artysta przygotowując się do pracy, oraz później w czasie swojej praktyki zawodowej, dążył nie tylko do doskonalenia techniki instrumentalnej czy wokalne, ale również rozwijał swoją wiedzę intelektualną na równi z wrażliwością estetyczną⁸. Uczący w szkole ogólnokształcącej głównie sztuki muzycznej poszukuje jedynie efektów artystycznych swojej pracy, natomiast ten, który wychowuje do muzyki i przez muzykę, sięga głębiej. Jego rezultaty uwidaczniają się w zmianie postaw wychowanków względem sztuki, w ogóle oraz w rozwoju zachowań promuzycznych u odbiorców.

W pracy nauczycieli muzyki zauważa się w wielu przypadkach mechaniczne powielanie przyswojonych bezwiednie wzorców oddziaływań. Dydaktycy ci niejednokrotnie bezkrytycznie reprodukuje schemat kształcenia muzycznego, jakiemu byli poddawani w szkole muzycznej, a później w instytucjach muzycznych uczelni wyższej, przygotowując się do zawodu. Brak głębszego namysłu nad oczekiwaniami uczniów i swoim warsztatem pracy oraz nieuwzględnianie przemian kulturowych stają się źródłem frustracji i skutkują niepowodzeniami w warstwie edukacyjno-artystycznej.

Profesjonalizm, refleksyjność i skuteczność własna nauczyciela

Jeden z pozytywnych skutków współczesnej przemiany społecznej stanowi obserwowana zmiana wzorca podmiotu w pracy pedagogicznej. W centrum systemu pojawił się człowiek i jego dobro. „Przyjęcie faktu, że człowiek jest osobą, szczególnie

⁵ Lidia Kataryńczuk-Mania, *Nauczyciel edukacji muzycznej we współczesnej rzeczywistości kulturalnej* (Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2010), 123.

⁶ Maria Przychodzińska, *Wychowanie muzyczne – idee, treści, kierunki rozwoju* (Warszawa: WSiP, 1989), 166.

⁷ Zofia Konaszekiewicz, „Konieczne obszary refleksji współczesnego pedagoga muzyka”, w *Nowe obszary i drogi rozwoju edukacji muzycznej w Polsce*, red. Andrzej Białkowski (Warszawa: Instytut Muzyki i Tańca, 2012), 107.

⁸ Romualda Ławrowska, *Uczeń i nauczyciel w edukacji muzycznej* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003), 65.

bytem o systemie konstytuujących go wartości, doprowadziło do przyjęcia wieloaspektowego punktu widzenia zjawisk współczesnej pedagogiki⁹. Odnosząc się do obecnej rzeczywistości, warto również wspomnieć o nowym paradygmacie, czyli kulturze. Wojciech Burszta pisze, że przedstawia się ją jako formę powszechnej świadomości i funkcjonuje jako termin samodzielnie objaśniający się, w wyniku czego nastąpiło jej oddzielenie od nauki¹⁰. Obecnie obserwuje się, że kultura znacznie usamodzielniała się, tworząc ramę interpretacyjną nadającą sens ludzkim działaniom, dając podwaliny kreatywnego myślenia i twórczego działania.

W tych szybko zmieniających się czasach kształcenie postrzegane jest jako zasadnicze dla sukcesu społeczeństwa. Takie zmiany znajdują odzwierciedlenie w ewoluującej roli nauczyciela, jego relacji z uczniami, stosowanych metodach nauczania i w ogólnym kształcie procesu nauczania i uczenia się¹¹. Nasycona mediami cyfrowymi edukacja winna kształcić człowieka refleksyjnego, roztropnego, odpowiedzialnego i odpornego na manipulacje, dla którego media będą narzędziem rozwoju, a nie intelektualnej i kulturalnej degradacji¹². Dziś ważniejsza staje się umiejętność przetwarzania informacji niż ich zapamiętywanie. Potwierdza to Marzena Żylińska, przytaczając fakty opierające się na najnowszych osiągnięciach neuronowego obrazowania mózgu. Stwierdza ona, że uczniowie lepiej uczą się w grupach oraz gdy mają aktywny udział w tworzeniu jakiegoś zadania. Dzięki współpracy z innymi osobami nauka odbierana jest przez nich jako coś przyjemnego¹³. Taką funkcję może i powinna pełnić także szeroko pojmowana aktywność muzyczna, wyrażana w procesie ogólnie dostępnego muzykowania.

Współczesny nauczyciel muzyki to refleksyjny dydaktyk, który rozważa i analizuje swoje działania oraz zastanawia się nad nimi. Jego pedagogiczna samoocena, stanowiąca wiodący regulator osobowości, wpływa na motywy działania, myślenie i zachowanie – ukierunkowując je¹⁴. W kategorii naukowej „pedagogiczna skuteczność własna” rozumiana jest jako zaufanie przyszłego nauczyciela do sprawstwa oraz jego zdolność organizowania i wykonywania produktywnych działań. Refleksyjność w tym przypadku stanowi istotną kompetencję pedagogiczną, nakazującą dydaktykowi odchodzić od schematów, spojrzeć na siebie, a równocześnie wyjść poza siebie oraz nie ustawać w poszukiwaniu nowych dróg i rozwiązań, ale także dojrzałe odnosić się do

⁹ Waldemar Furmanek, „Edukacyjne wyzwania globalizacji”, w *Edukacja i gospodarka w kontekście procesów globalizacji*, red. Wojciech Kojs, Eugenia Rostańska, Katarzyna Wójcik (Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2014), 141.

¹⁰ Wojciech Burszta, *Preteksty* (Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra, 2015), 76.

¹¹ Jelena Maksimović, Jelena Osmanović, Lazar Stošić, „Teachers as reflective practitioners with the function of improving educational practice in primary schools in Serbia”, *Sodobna pedagogika – Journal of Contemporary Educational Studies* 4 (2018): 306.

¹² Mirosław Kisiel, „Dwoistość, znaczenie i rola mediów w edukacji muzycznej uczniów klas początkowych”, w *Analýza súčasného stavu problematiky realizácie mediálnej výchovy v primárnom vzdelávaní v kontexte výskumov mediálneho pôsobenia na správanie žiaka*, red. Maria Karasová, Miriam Uhrinová (Ružomberok: VERBUM, Vydavateľstvo Katolíckej Univerzity v Ružomberku, 2016), 109.

¹³ Marzena Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie przyjazne mózgowi* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2013), 67.

¹⁴ Maciej Kołodziejski, „Od nauczyciela do refleksyjnego badacza procesów edukacyjnych, czyli kilka uwag o kompetencjach pedagogiczno-badawczych nauczycieli muzyki”, *Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego* 8 (2016): 353.

osiąganych celów. W literaturze zaznaczono również praktyczny aspekt refleksyjności, poszerzając dotychczasowe odniesienie o refleksję procesową, w której istotne znaczenie ma czas. Pojmuje się ją jako rozróżnianie etapów „przed” i „po”, a refleksyjność działającego podmiotu stanowi swoisty system kontroli aktywności zawodowej nauczyciela, pełniąc rolę narzędzia do monitorowania¹⁵. Albert Bandura stwierdza, że poczucie własnej skuteczności pedagoga zależy w dużej mierze od rozwoju jego sfery osobowo-treściowej, której cechami charakterystycznymi są pozytywne nastawienie do aktywności zawodowej, świadomość wartości, poszukiwanie przyczyn – innymi słowy zdolność do refleksji¹⁶.

Warto podkreślić, że zaufanie nauczyciela do własnych umiejętności profesjonalnych, objawiające się w poziomie osobistego poczucia skuteczności w pracy zawodowej, jest rzetelnym predykatorem jego działań i wyników osiągniętych przez jego uczniów. W przypadku samego pedagoga wysokie poczucie skuteczności pomaga jego otwartości na wprowadzanie innowacji w zakresie dydaktyki i wychowania, pozytywnym i wspierającym relacjom z innymi pedagogami, ale także intensywności i jakości współpracy z rodzicami oraz motywowaniu ich do zaangażowania się w sprawy szkoły. Znacznie ważniejsze są jednak konsekwencje będące odpowiedzią na zadane pytanie: jaki osobiste poczucie skuteczności nauczyciela wywiera wpływ na jakość funkcjonowania i poziom osiągnięć uczniów? W wyniku przeprowadzonych badań potwierdzono, że wysokie poczucie skuteczności dydaktyka sprzyja zarówno doraźnym osiągnięciom w nauce uczniów, jak i przyszłym ambicjom i potrzebom edukacyjnym samego nauczyciela¹⁷. Dlatego uczący się postrzegają go jako bardziej przyjacielskiego i zaangażowanego w swoją pracę.

Refleksja wraz ze świadomością, intuicją i umiejętnością odczuwania jest integralną częścią natury ludzkiej. W literaturze rosyjskiej i ukraińskiej pojęciu refleksji przypisuje się odmienne walory. Autorzy: Valentyna Lebid', Borys Vul'fov, Volodymyr Khar'kin, Serhiy Holovin, Tetyana Kremeshna, Tetyana Shcherban i inni niejednokrotnie definiują i interpretują ją na swój sposób, podkreślając w każdym wywodzie jej specjalne funkcje. Wynikiem pogłębionych procesów refleksyjnych są ważne dla kształtowania „pedagogicznego poczucia własnej skuteczności” zagadnienia: zdolność podmiotu do „konstruowania siebie”, odbudowywania pewności, ugruntowana postawa, umiejętność oceny zamierzonego celu z perspektywy sukcesu oraz łatwość dostosowania się do aktualnych norm i zasad edukacyjnych, a także poczucie bycia odpowiedzialnym za możliwe wyniki, tudzież myślenie o ich konsekwencjach dla siebie i innych. W związku z tym profesjonalna wiedza, umiejętności i zdolności przyszłych nauczycieli powinny być kierowane i wzbogacone o potencjał kreatywnego myślenia, uświadamiania sobie potrzeby doświadczenia, odczuwania, wątplenia, improwizacji oraz poszukiwania nowych sposobów rozwiązywania problemów. W nurcie filozoficznym refleksja interpretowana jest z jednej strony jako zwrócenie się podmiotu my-

¹⁵ Elżbieta Hałas, „Refleksyjność jako zasada i problem w teorii społecznej”, *Zagadnienia Naukoznawstwa* 188, 2 (2011): 194.

¹⁶ Albert Bandura, „Exercise of personal and collective efficacy in changing societies”, w *Self-efficacy in changing societies*, red. Albert Bandura (New York: Cambridge University Press, 1995), 25.

¹⁷ Zbigniew B. Gaś, „Poczucie skuteczności profesjonalnej nauczycieli o różnym stażu w zawodzie”, *Przegląd Pedagogiczny* 45, 1 (2002): 57.

ślącego ku własnej aktywności, z drugiej jako czynnik aktu świadomości stanowiący o tym, że jednostka spełniając go, uprzytamnia sobie jego zachodzenie. Naukowa koncepcja refleksji w literaturze obcej definiowana bywa jako zdolność nauczyciela do nadania sobie i swoim działaniom obiektywnej oceny, zrozumienia tego, jak postrzegają go uczniowie, rodzice oraz inni ludzie, zwłaszcza ci, z którymi wchodzi on w proces komunikacji pedagogicznej¹⁸. Aby stworzyć środowisko refleksji i oceny, zarówno przyszli, jak i obecni dydaktycy, a także ich wychowankowie powinni być ukierunkowani na ciągłą interpretację i wyjaśnianie różnych sytuacji pojawiających się na zajęciach, prognozowanie możliwego samorozwoju na podstawie indywidualnej wiedzy, literatury metodologicznej, psychologicznej i pedagogicznej. W tym celu proponuje się stosowanie takich technik, jak: samoobserwacja, dyskusja, prowadzenie i analiza lekcji czy sytuacji pedagogiczno-artystycznej oraz refleksyjna rozmowa.

Roger Neil w swoich pracach podkreśla ważną rolę refleksji w procesie aktywności pedagogicznej. Zauważa on, że proces ten, czyli zdolność zintegrowanego myślenia do ciągłej analizy i oceny każdego etapu aktywności zawodowej, jest głównym warunkiem zapewniającym skuteczną aktywność nauczyciela w różnych nieprzewidywalnych sytuacjach¹⁹. Jak zaznacza Michael Wallace, praktyka staje się źródłem profesjonalnego rozwoju nauczyciela tylko w takim stopniu, w jakim stanowi przedmiot ustrukturyzowanej analizy. W jego opinii „[...] nierefleksyjna praktyka jest bezsensowna, z czasem nie tylko nie prowadzi do rozwoju, ale pogrąża jednostkę w profesjonalnej stagnacji”²⁰. Rozwój poczucia własnej skuteczności dydaktyka nie wydaje się jednak możliwy bez konfrontacji z wadami, przezwyciężania własnych słabości i obiektywnej oceny swoich możliwości. Dlatego ważne jest stworzenie sprzyjających warunków, które wymagają ciągłej walki wewnętrznej oraz pokonywania realnych i wyimaginowanych problemów.

Na podstawie zaprezentowanej analizy literatury przedmiotu polskich, ukraińskich i anglojęzycznych autorów wyłania się obraz nauczyciela-artysty, pożądanego dla środowiska edukacyjnego. Istotne w całym procesie nauczania i uczenia się staje się tworzenie warunków, które pozytywnie motywują pedagogów muzyki do poszukiwania i osobistej oceny swojego doświadczenia edukacyjno-artystycznego, korygowania działań zawodowych, samokontroli umiejętności i wiedzy, budowania poczucia własnej skuteczności, pracy nad sobą oraz potrzeby projektowania dalszego samorozwoju.

Założenia projektowe metodologii badań własnych

Głównym celem przygotowanego projektu badawczego było zidentyfikowanie postawy badanych wobec pedagogicznego poczucia własnej skuteczności na podstawie

¹⁸ Valentyna Lebid', „Stvorenniya refleksyvno-otsinnoho seredovyshecha u protsesi fakhovoyi pidhotovky maybutnikh pedahohiv”, w *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya*, red. Nataliya S. Pobirchenko, (Uman: Umans'kyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny, 2013), 203-207.

¹⁹ Roger Neil, „Current Models and Approaches to In-Service Teacher Education”, *British Journal of In-Service Education* 12, 2 (1986): 58.

²⁰ Michael J. Wallace, *Action research for language teachers* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 25.

samooceny oraz motywacji do osiągnięcia sukcesu. Dodatkowym zamiarem stało się wypracowanie u nich zmiany w nastawieniu do aktywności zawodowej dzięki refleksji własnej. Organizacja prowadzonej w latach 2016-2017 eksploracji objęła następujące zadania: budowanie optymizmu stanowiącego nastawienie uczących się na sukces, wypracowanie orientacji w skutecznych sposobach rozwiązywania problemów pedagogicznych, wdrożenie do sytuacji dialogu wewnętrznego i zewnętrznego, komunikacji, wymiany poglądów z nauczycielami praktykami i członkami grupy oraz aktywacja wewnętrznych zasobów badanych osób. Eksploracja realizowana była wśród celowo wybranej grupy 38 studentów wydziału muzycznego i pedagogicznego specjalności edukacja muzyczna lub pokrewnych wybranych uczelni ukraińskiej i polskiej, w których szkolili się przyszli nauczyciele²¹.

Metody tworzenia środowiska refleksyjnego i ewaluacyjnego zostały wzbogacone o poszerzające się możliwości samoświadomości zawodowej studentów tak, aby zdefiniowali swoje cechy zawodowe oraz dokonali oceny własnej strategii zachowania, które implikowały: analizę przebiegu pracy naukowej, znalezienie optymalnego sposobu rozwiązywania zadań edukacyjnych i refleksję podczas lekcji praktyki pedagogicznej. Użyto następujących metod wywołujących innowacyjne działanie: wyobraźniowej (zdolności wyobrażania sobie uczniów na miejscu, opisanie obrazu jego aktywności umysłowej podczas godzin wykonywania zadań, wyjaśnienia nauczyciela), projektowej (umiejętności postrzegania w sytuacji pedagogicznego problemu, projektowania jej w formie zadania pedagogicznego), analizy (realizowanej przez dedykację, syntezę i realizację własnych działań, a także wyłonienie najlepszych przykładów działań pedagogicznych) oraz refleksji (kontroli własnych wyników w trakcie prowadzenia lekcji muzyki w praktyce pedagogicznej i umiejętności wyjaśnienia własnego stanowiska). Proponowane działania objęły: analizę prowadzonych przez badanych lekcji muzyki z uczniami, wydarzeń edukacyjnych, osobistej interakcji z podmiotami procesu edukacyjnego; gromadzenie wniosków wyciągniętych przez innych uczniów i doświadczonych nauczycieli muzyki na podstawie obserwacji; odzwierciedlenie własnych działań na różnych etapach aktywności w procesie samoobserwacji i przez studiowanie nagrania wideo z lekcji. Wśród tradycyjnych strategii stosowanych znalazły się refleksyjna rozmowa, uczestnictwo i projektowanie przyszłych lekcji muzyki oraz prowadzenie dziennika obserwacji²².

Jedną z najbardziej skutecznych metod w badaniach jakościowych jest refleksyjna rozmowa zorientowana na problem²³. Pozwoliła ona na analizę i syntezę różnych faktów z praktyki pedagogicznej studenta. Miała ona również na celu podsumowanie i dalszą korektę wybranych aspektów działalności pedagogicznej. Główne jej zadanie stanowiła pomoc badanym w ocenie własnych kompetencji zawodowych i znalezieniu najlepszego sposobu rozwiązania pojawiających się problemów pedagogicznych. Me-

²¹ Badania prowadzone były na wybranej grupie studentów z Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. M. Drahomanowa z Kijowa (Ukraina) oraz Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (Polska).

²² Lidia Kataryńczuk-Mania, Maciej Kołodziejcki, Mirosław Kisiel, *Orientacje w metodologii badań edukacyjno-muzycznych* (Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2018), 45.

²³ Steinar Kvale, *Prowadzenie wywiadów. Niezbędny badacza*, tłum. Agata Dziuban (Warszawa: PWN, 2012), 12.

toda ta zorientowana była na analizę różnych form pracy wykonywanej przez badanych w praktyce edukacyjnej: lekcji muzyki, dodatkowych zajęć edukacyjnych, interakcji praktykujących studentów z nauczycielami, administracją, uczniami i ich rodzicami. W trakcie eksploracji zarysowano problem rozmowy refleksyjnej, czyli analizę słowną wykonywanych utworów muzycznych, pracę z autorskim tekstem muzycznym, dobór odpowiednich środków ekspresji, analizę emocjonalnej treści utworu, ustne recenzje własnych i wysłuchanych występów itp. Przyczyniło się to do dalszego zrozumienia mocnej strony oraz osobistych braków, a także wykorzystania doświadczenia innych. W środowisku pedagogiczno-muzycznym refleksja wpływa na budowanie zdolności studentów w rozwijaniu niezależnej wizji i ustalaniu problemów, rozwoju strategii podczas pracy z dziełami muzycznymi, motywacji do samorozwoju, a także twórczego poszukiwania nowych rozwiązań.

Aby stworzyć środowisko refleksji i oceny, badani zostali ukierunkowani na ciągłą interpretację i wyjaśnianie różnych sytuacji pojawiających się na zajęciach, prognozowanie ich możliwego rozwoju na podstawie własnej wiedzy, literatury metodologicznej, psychologicznej i pedagogicznej²⁴. W tym celu zastosowano: samoobserwację, dyskusję na temat prowadzonej lekcji lub przedsięwzięcia muzycznego, analizę sytuacji pedagogicznej oraz refleksyjną rozmowę. Żeby osiągnąć pomyślny wynik refleksyjnej rozmowy, konieczne było przede wszystkim stworzenie ufnej, szczerzej atmosfery, opartej na szacunku do przyszłego nauczyciela oraz uznania jego prawa do budowania własnej pozycji. Przygotowano m.in. następujące pytania: co mnie interesuje w zawodzie nauczyciela, co mogę rozwinąć w sobie, wykorzystując aktywność pedagogiczną jako środek, jak przygotowany projekt i jego założenia odpowiadają na moje potrzeby zgodnie z tym, co naprawdę mogę osiągnąć?

Dla pojawienia się interakcji podmiotu za niezbędne uznano: wzajemne dążenie uczestników rozmowy do ustalenia konsensusu działań oraz jedności celów; nabycie umiejętności przyjmowania punktu widzenia rozmówcy bez względu na to, jak różni się on od własnego; wypracowanie gotowości każdego respondenta do wyobrażenia siebie i zrozumienia problemów drugiego. Za każdym razem, gdy pojawiało się poczucie niepewności, niezadowolenia, dezorientacji, pragnienie wyrażenia swoich uczuć i lepszego zrozumienia, badani studenci byli proszeni o napisanie listu (metoda korespondencji), w którym należało podać osobistą wizję. Istotny warunek zadania stanowiła maksymalna otwartość. List miał zawierać wszystko, co w danej chwili przeszkadzało, zakłócając ujawnienie problemu.

Prezentacja i analiza wyników oraz dyskusja

Na początku eksploracji przeprowadzono działania diagnozujące w celu zidentyfikowania postawy uczestników projektu wobec pedagogicznego poczucia własnej skuteczności na podstawie samooceny i motywacji do osiągnięcia sukcesu. Zbadano podstawy kompetencji zawodowych przyszłych nauczycieli podczas ich praktyk. Analiza wyników wykazała, że większość z nich była na niskim lub średnim poziomie formo-

²⁴ Uwe Flick, *Projektowanie badania jakościowego. Niezbędnik badacza*, tłum. Paweł Tomanek (Warszawa: PWN, 2010), 34.

wania pedagogicznego poczucia własnej skuteczności. Wyniki pokazały także konieczność celowej, specjalnie zorganizowanej pracy nad kształtowaniem uzyskanych przez badanych kompetencji.

Środkiem pomocnym w osiągnięciu zamierzonego celu były (prowadzone dla uczestników projektu) dodatkowe formy wsparcia, takie jak: kurs „Pedagogiczna samowystarczalność w formowaniu przyszłych nauczycieli muzyki”, studio pedagogiczne „Przyszły nauczyciel muzyki – jaki powinien być” czy projekt edukacyjny „Praktyka czyni mistrza”.

Po zakończeniu planu wsparcia liczba badanych studentów grupy o wysokim poziomie formułowania badanego zjawiska znacznie wzrosła. Stworzenie środowiska refleksyjnego i ewaluacyjnego dla przyszłych nauczycieli w procesie edukacyjnym instytucji oświatowych miało na celu poszerzenie ich możliwości zawodowych, promowanie samooceny i przemyślenia własnych predyspozycji, opracowanie skutecznych strategii zachowań, które przyczyniają się do dydaktycznej skuteczności. Po przeprowadzonych zmianach pedagogiczna samowystarczalność badanych wzrosła, co tłumaczy się progresem działań w tym kierunku.

Biorąc pod uwagę, że rozmowa jest bardziej produktywna, najpierw przeanalizowano początkowe pomysły przyszłych nauczycieli sztuki muzycznej i edukacji wczesnoszkolnej na efektywną działalność pedagogiczną. W tym celu poproszono badanych o udzielenie odpowiedzi m.in. na następujące pytania: kim jest według badanych nauczyciel mistrz i jakie umiejętności, cechy, wiedzę powinien on posiadać? Informacje te pomogły zapoznać się z indywidualnym systemem poglądów studenta na temat celu, treści i technologii muzycznych zajęć dydaktycznych. W ten sposób chciano pomóc badanym zidentyfikować i zrozumieć pole sprzeczności między intencjami a konkretnymi działaniami w praktyce opartymi na zgodności i sprzeczności w ich własnych ocenach wartości, które zidentyfikowały priorytety w procesie planowania. Studenci zostali poproszeni także o przeanalizowanie skuteczności własnych działań oraz stopnia użycia wypracowanego zestawu zadań dydaktycznych (realizowanych w trakcie lekcji muzyki, audycji muzycznej, imprezy artystycznej itp.). Żeby wesprzeć proces tworzenia środowiska refleksyjnego i ewaluacyjnego, zadano następujące pytania: jakich metod użyłaś(ęś), aby mieć na uwadze wzrost ekspresji artystycznej uczniów, jak oceniasz swoją kulturę mowy, umiejętności czytania i pisanie oraz prezentowania kompozycji muzycznych, jaki poziom aktywności i zainteresowania wykazywali uczniowie w twojej klasie, co motywowało uczniów do podejmowania aktywności muzycznej podczas zajęć/spotkań?

Należy zauważyć, że podczas rozmowy otrzymano dane istotne dla prowadzonych badań. Odnotowano ewaluację działań edukacyjno-artystycznych lekcji/zajęć i jej części pod względem zdobywania przez studentów doświadczenia w nauczaniu oraz ich zgodności z niektórymi wyznacznikami norm, modeli i standardów. Zamierzony efekt uzyskano dzięki zadaniem pytaniom: jakie wnioski wyciągnąłeś z lekcji, które zmiany podjąłbyś w przyszłości, które rozwiązania metodyczne według ciebie zasługują na utrwaleniu i wykorzystanie w przyszłości? Znalezienie (dzięki inspirującej rozmowie) nowych opcji w realizacji procesu nauczania i uczenia się miało skutkować zwiększeniem zainteresowania studentów działaniami dydaktycznymi, przyczyniając się do wzbudzenia entuzjazmu zawodowego. W ten sposób zainicjowana praca pokazała, że refleksyjna rozmowa i dialog organizacyjny pomogły przyszłym nauczycielom ziden-

tyfikować i skorygować własne ograniczenia, przyczyniły się także do generowania nowych, niestandardowych pomysłów, niezbędnych w rozwiązywaniu zauważonych problemów. Twórcze myślenie skłoniło ich do wyrażania niezależnych poglądów, zwiększyło wiarę we własne siły i zdolność podejmowania decyzji, tym samym promowało pedagogiczne poczucie własnej skuteczności i sprawstwa.

Ważną rolę w kształtowaniu badanej jakości odegrała umiejętność wychodzenia studentów poza własne „ja”, rozumienia, studiowania i analizowania działań prowadzonych w praktyce dydaktycznej przez innych studiujących oraz porównywania ich z własnymi. W tym celu przeprowadzono obserwację wspartą analizą działań edukacyjno-muzycznych. Obserwując aktywność swoich uczniów na lekcji muzyki, przyszli nauczyciele przeanalizowali skuteczność i stosowność zastosowanych przez siebie metod, stylu zachowania, opisali także pozytywne i negatywne aspekty przebiegu lekcji, co prowadziło do przemyślenia i w rezultacie ulepszenia własnych działań. Budowanie przez studentów pedagogicznego poczucia własnej skuteczności odegrało istotną rolę w obserwowaniu relacji nauczyciel – uczeń. Modelując swoją aktywność, badani opanowali nowy sposób myślenia, zachowania oraz zmodyfikowali stosunek do dziecka/ucznia. Profilowanie to pomogło tworzyć sytuację percepcyjną aktywną społecznie, otwartą na sferę osobowości przyszłego dydaktyka, wyposażenie jej w skuteczne strategie behawioralne adekwatne do typowych i nietypowych sytuacji pedagogicznych. Stworzenie środowiska refleksyjnego i ewaluacyjnego skłoniło studentów do samoanalizy działań edukacyjnych, oceny jakości własnych osiągnięć, celowości środków ekspresyjnych oraz organizacji aktywności poszukującej.

Ujawnienie i przewyciężenie wewnętrznych przyczyn komplikacji badanych, które mogły prowadzić do ujawnienia się niskiej pedagogicznej skuteczności, stanowiło jedno z ważnych zadań wspomnianego środowiska. Wśród czynników negatywnych zauważono niedoszacowaną samoocenę, krytyczne postrzeganie siebie i niepewność. Jednym z najskuteczniejszych sposobów pomocy badanym w przewyciężeniu tych niedociągnięć były ćwiczenia i trening, które wspomogły ich w budowaniu pozytywnej samoświadomości (np. odpowiedzenie na pytania: czy i jakie dostrzegam sprzeczności w swoich działaniach, jak wyobrażam sobie swojego ucznia, jakie osiągam korzyści z pracy, jak postrzegam swoją misję bycia nauczycielem?).

Na podstawie przeprowadzonych działań można wysnuć wniosek, że obecność środowiska refleksyjnego i ewaluacyjnego stworzonego we wskazanej instytucji edukacyjnej przyczynia się do wykształcenia u przyszłych nauczycieli umiejętności, takich jak: kontrolowanie własnych posunięć, dostrzeganie sprzeczności swojego postępowania, prowadzenie dialektycznego podejścia do analizy sytuacji, a także przekształcania obserwowanych zjawisk. Wychodząc z założenia, iż refleksja pedagogiczna wiąże się ze specyfiką specjalności i osobistym doświadczeniem pedagogicznym nauczyciela, wprowadzenie metody tworzenia środowiska refleksyjnego i ewaluacyjnego stało się istotnym elementem skutecznie przeprowadzanych badań w modelowaniu działań prowadzonych w trakcie studiów pedagogicznych.

Badania jakościowe ujawniły pewne uszczegółowione dane wynikające z indywidualnego podejścia respondentów do aktywności muzycznej. Analiza wypowiedzi uwzględniająca algorytm zależności poszczególnych jednostek, grup i zdarzeń wskazała, że:

- 1) badani, kobiety i mężczyźni, odmiennie odnosili się do procesu poszukiwania satysfakcji z przygotowania do przyszłego zawodu: panie angażowały się w pra-

- cę edukacyjną z dzieckiem, doskonaliły warsztat metodyczno-artystyczny, panowie skupili uwagę raczej na umiejętnościach muzycznych, czyli ćwiczyli grę na preferowanym instrumencie lub realizowali się jako prowadzący zespoły wokalne, instrumentalne czy też mieszane;
- 2) osoby badane, które posiadały dodatkowe wykształcenie muzyczne, odczuwały większą swobodę w prowadzeniu specjalistycznych zajęć artystycznych oraz wykazywały mniej obaw przed podejmowaniem wyzwań w publicznych prezentacjach;
 - 3) studenci, którzy byli zatrudnieni w placówce oświatowej lub realizowali swoje zadania pedagogiczne w formie wolontariatu, częściej lokowali swoją karierę muzyczną w edukacji;
 - 4) badani w pierwszej kolejności widzieli siebie jako muzykujących artystów, w drugiej jako edukatorów muzyki w szkole;
 - 5) udział studentów w dodatkowym programie kursów wspierających przyczynił się w wielu przypadkach do pojawienia się refleksji na temat własnych kwalifikacji muzycznych i pedagogicznych, niezbędnych do wykonywania zawodu nauczyciela muzyki;
 - 6) kontakt badanych z nauczycielem mistrzem i praktykiem pozwolił na przeszerogowanie własnych priorytetów oraz skoncentrowanie się na pozyskiwaniu istotnych z punktu wykształcenia i późniejszej pracy kompetencji;
 - 7) aktywność artystyczna badanych stała się atutem pomocnym w uzyskaniu pewności siebie i korzystaniu z posiadanych umiejętności artystycznych oraz zdobyciu doświadczenia w praktyce edukacyjnej podczas pracy z uczniem uzdolnionym;
 - 8) praca w terenie (indywidualna z dzieckiem/ucznem lub w wybranej placówce oświatowej) uzmysłowiła badanym istotę podejmowanych działań zmierzających do przygotowania dzieci/uczniów do odbioru muzyki, użycia muzycznych form aktywności w procesie wychowania oraz rozwijania u nich kreatywności myślenia i działania;
 - 9) badani w trakcie zainicjowanych spotkań poszukiwali innowacyjnych rozwiązań w edukacji muzycznej, gromadzili materiały, instrumenty, propozycje rozwiązań metodycznych oraz scenariusze zajęć i imprez artystycznych dla dzieci;
 - 10) dostrzeżono również „wartość dodaną” zdobyczy informatycznych, które zyskały znaczenie w takich działaniach, jak: tworzenie własnych lub klasowych kolekcji muzycznych, przygotowanie zapisu muzycznego, opracowanie własnej ścieżki dźwiękowej i podkładu muzycznego, a także organizowanie szkolnego studia nagrań czy środków niezbędnych do dokumentowania muzycznych prezentacji;
 - 11) studenci w prowadzonych rozmowach podkreślali istotę współpracy i partnerstwa w podejmowanych przez siebie działaniach, uznali za wartość pełne przygotowanie pedagogiczno-artystyczne do pełnienia funkcji przewodnika i mentora muzycznego w środowisku edukacyjnym w procesie wypełniania misji umuzykalnienia społeczeństwa.

Jak pokazują uzyskane wyniki, im wyższa była aktywność poszukiwawcza badanych, tym szerszy zakres umiejętności analitycznych i odpowiednio wyższe wyniki procesu edukacyjnego odnotowano. Dlatego, aby zapoznać studentów z bardziej efektywnymi umiejętnościami myślenia w analizowaniu ich działań, powinno się stale dostosowywać skuteczność procesu edukacyjnego do aktualnych potrzeb ucznia. Ważne

podczas badań okazało się również to, że aktywność poszukiwawcza korelowała pozytywnie z poczuciem satysfakcji i wykonywanym zawodem. Studenci prowadzący rozbudowaną i eksplorującą praktykę pedagogiczną w placówce oświatowej częściej oceniali pozytywnie własny zawód niż ci, którzy mieli takie doświadczenie ograniczone.

Realizowany polsko-ukraiński projekt badawczy oprócz wskazanych rezultatów przyczynił się także do nawiązania kontaktów między współpracującymi uniwersytetami. Efektem kooperacji stała się również wymiana informacji, doświadczeń, materiałów dydaktycznych na rzecz przygotowania refleksyjnego, twórczego, a zarazem skutecznego w praktyce zawodowej młodego człowieka o wysokim potencjale artystycznym i pedagogicznym.

Zakończenie

Stworzenie środowiska refleksyjnego i ewaluacyjnego winno stanowić ważny element wypełniający proces kształcenia przyszłych nauczycieli. Budowanie relacji osobistych skłania studentów do ciągłej oceny i analizy własnych cech zawodowych i kompetencji pedagogicznych. Przyczynia się przez to do pojawienia się zainteresowania zawodem pedagoga-muzyka, stając się niezbywalnym wyznacznikiem kształtowania poczucia własnej skuteczności studiujących. Przez doskonalenie na drodze do jego opanowania formułują oni sądy na temat celowości i skuteczności swoich działań. Na podstawie uświadomionych celów zwracają uwagę na jakość zdobywanej wiedzy, posiadane umiejętności, skalę otrzymanywanych informacji oraz szybkość i oryginalność wykonanej pracy. Monitorowanie własnych działań pomogło badanym i badającym w procesie identyfikowania i korygowania braków nowych celów. Proces samouświadomienia pomógł również regulować zachowania przyszłych nauczycieli mające na celu kształtowanie pedagogicznych aspektów poczucia własnej skuteczności. Jednocześnie odnotowano, że refleksja zależała od wyznaczonych osobistych standardów, wskazanego przykładu do porównania, wartości aktywności i miejsca kontroli. Realizacja działań zmierzających do osiągnięcia pedagogicznej samowystarczalności okazała się w wielu przypadkach postrzegana przez studentów jako porównanie z ideałem, który stanowiła osoba wykładowcy mistrza lub nauczyciela praktyka.

Proces osądzania zależał od wartości poczucia własnej skuteczności przyszłego nauczyciela dla pomyślnego prowadzenia nauczania, co uzależnione było od wysiłków podjętych w celu odniesienia sukcesu na drodze do samoidentyfikacji. Ważnym bodźcem w procesie kształtowania owego poczucia stało się samozadowolenie, które powstało w wyniku uzyskania satysfakcji edukacyjnej z osobistych sukcesów i własnej kreatywności. Rozbieżność z przedstawionymi ideałami wywołała u badanych poczucie niezadowolenia oraz korektę aktywności w kierunku naprawczym. Odnotowano również zmiany w nastawieniu studentów do działalności zawodowej na podstawie refleksji własnej: były one ukierunkowane na sukces, znajdowanie skutecznych rozwiązań problemów pedagogicznych, nauczyły budowania dialogu pedagogicznego (wewnętrznego i zewnętrznego), a także komunikowania się z kolegami i nauczycielami praktykami w celu intensyfikacji zasobów wewnętrznych.

Wyniki prowadzonej eksploracji pomogły badanym w samodzielnym identyfikowaniu się jako przyszli nauczyciele, którzy nieustannie pracują nad podnoszeniem po-

czucia własnej wartości, co jest gwarancją profesjonalnej skuteczności w wykonywanym zawodzie.

Bibliografia

- Bandura, Albert. „Exercise of personal and collective efficacy in changing societies”. W *Self-efficacy in changing societies*, red. Albert Bandura, 1-45. New York: Cambridge University Press, 1995.
- Białkowski, Andrzej, Mateusz Migut, Ziemowit Socha, Katarzyna M. Wyrzykowska. *Muzykowanie w Polsce. Badanie podstawowych form muzycznej aktywności Polaków*. Warszawa: Fundacja na rzecz rozwijania muzykalności Polaków „Muzyka jest dla wszystkich”, 2014.
- Burszta, Wojciech. *Preteksty*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra, 2015.
- Dubrovina, Irina B. „Motyvatsiyna sfera samoosvitn'oyi diyal'nosti vchyteliv muzyky v systemi pislyadyploumnoyi osvity”. W *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya. Zbirnyk naukovykh prats'*, red. Natalia S. Pobirchenko, 123-133. Uman: Umans'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Pavla Tychyny, 2012.
- Flick, Uwe. *Projektowanie badania jakościowego. Niezbędny badacza*. Tłum. Paweł Tomanek. Warszawa: PWN, 2010.
- Furmanek, Waldemar. „Edukacyjne wyzwania globalizacji”. W *Edukacja i gospodarka w kontekście procesów globalizacji*, red. Wojciech Kojs, Eugenia Rostańska, Katarzyna Wójcik, 128-141. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2014.
- Fyk, Janina. „Przygotowanie nauczycieli do nauczania muzyki w szkole ogólnokształcącej a motywacja prozawodowa studentów”. W *Profil kształcenia nauczycieli muzyki dla potrzeb szkoły ogólnokształcącej: materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w Bydgoszczy w dniach 12-13.06.1996 r.*, red. Eugeniusz Rogalski, 117-154. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP, 1997.
- Gaś, Zbigniew B. „Poczucie skuteczności profesjonalnej nauczycieli o różnym stażu w zawodzie”. *Przegląd Pedagogiczny* 45, 1 (2002): 57-74.
- Grozdew-Kołaćńska, Weronika, red. *Raport o stanie tradycyjnej kultury muzycznej*. Warszawa: Instytut Muzyki i Tańca, 2014.
- Grusiewicz, Mirosław. „Muzyka w edukacji przyszłości”. *Studia z Pedagogiki Muzycznej* 1 (2018): 13-24.
- Hałas, Elżbieta. „Refleksyjność jako zasada i problem w teorii społecznej”. *Zagadnienia Naukoznawstwa* 188, 2 (2011): 191-202.
- Kataryńczuk-Mania, Lidia. *Nauczyciel edukacji muzycznej we współczesnej rzeczywistości kulturalnej*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2010.
- Kataryńczuk-Mania, Lidia, Maciej Kołodziejski, Mirosław Kisiel. *Orientacje w metodologii badań edukacyjno-muzycznych*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2018.
- Kisiel, Mirosław. „Dwoistość, znaczenie i rola mediów w edukacji muzycznej uczniów klas początkowych”. W *Analyza súčasného stavu problematiky realizácie mediálnej výchovy v primárnom vzdelávaní v kontexte výskumov mediálneho pôsobenia na správanie žiaka*, red. Maria Karasová, Miriam Uhrinová, 109-126. Ružomberok: VERBUM, Vydavateľstvo Katolíckej Univerzity v Ružomberku, 2016.
- Kołodziejski, Maciej. „Od nauczyciela do refleksyjnego badacza procesów edukacyjnych, czyli kilka uwag o kompetencjach pedagogiczno-badawczych nauczycieli muzyki”. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego* 8 (2016): 353-376.

- Konaszekiewicz, Zofia. „Konieczne obszary refleksji współczesnego pedagoga muzyka”. W *Nowe obszary i drogi rozwoju edukacji muzycznej w Polsce*, red. Andrzej Białkowski, 107-127. Warszawa: Instytut Muzyki i Tańca, 2012.
- Kvale, Steinar. *Prowadzenie wywiadów. Niezbędnik badacza*. Tłum. Agata Dziuban. Warszawa: PWN, 2012.
- Lebid', Valentyna. „Stvorenniya refleksyivno-otsinnoho seredovyscha u protsesi fakhovoyi pidhotovky maybutnikh pedahohiv”. W *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya*, red. Nataliya S. Pobirchenko, 203-207. Uman: Umans'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Pavla Tychyny, 2013.
- Ławrowska, Romualda. *Uczeń i nauczyciel w edukacji muzycznej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003.
- Maksimović, Jelena, Jelena Osmanović, Lazar Stošić. „Teachers as reflective practitioners with the function of improving educational practice in primary schools in Serbia”. *Sodobna pedagogika – Journal of Contemporary Educational Studies* 4 (2018): 306-324.
- Neil, Roger. „Current Models and Approaches to In-Service Teacher Education”, *British Journal of In-Service Education* 12, 2 (1986): 58-67.
- Przychodzińska, Maria. *Wychowanie muzyczne – idee, treści, kierunki rozwoju*. Warszawa: WSiP, 1989.
- Wallace, Michael J. *Action research for language teachers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Żylińska, Marzena. *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie przyjazne mózgowi*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2013.

Summary

THE ESSENCE OF THE REFLECTIVE AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF MUSIC TEACHERS – POLISH-UKRAINIAN COMPARISONS

The article discusses the problem of creating an environment conducive to shaping the attitude of reflexivity of future music teachers. The work presents the achievements in this area by institutes in selected universities in Poland and Ukraine. The conditions for creating pedagogical self-sufficiency of students were the subject of consideration. The authors describe the essence of such concepts as “pedagogical self-efficacy”, “pedagogical reflection”, “evaluation environment” and their approximation in the process of increasing a teacher’s professionalism. They thus clarified the essence of the pedagogical effectiveness of their own educator–musicians and showed the place and role of the reflective and evaluation environment in the process of its formation.

Key words: *future teachers, music, pedagogical effectiveness, professional training, reflective and evaluation environment, pedagogical practice*